

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационния труд на Христо Вълчев
„Методът на концептуалния анализ в аналитичната философия“
от доц. д-р Росен Люцканов (ИИОЗ-БАН)

Ще започна с констатиране на очевидното: това е един изключително стегнат текст без нито една излишна или недостатъчно премислена дума, с ясна и логична структура, лесно установим приносен характер и убедителна аргументация, основана на представителна и релевантна литература по темата. Задачата, която си поставя Вълчев, е да предостави „изложение и защита на метода на концептуалния анализ, които се характеризират със систематичност и изчерпателност“ и да анализира „дали и как общоприетото в аналитичната философия понятие за концептуален анализ може да бъде подобро“ (с. 5). Методите, с чиято помощ трябва да бъде осъществена тази задача, по думите на автора са „концептуален анализ, логическа формализация, абдукция, херменевтичен анализ“ (пак там).

Съответно, работата се дели на две части: Първата излага „общоприетото разбиране“ за концептуален анализ, след което предлага строго определение, разработено на тази основа. Втората защитава този метод на аналитичната философия от различни критики, които могат да бъдат (и са били) отправени срещу него. Още тук бих искал да отбележа, че всяка от двете части съдържа ясно забележими приноси: например формализираната дефиниция за концептуален анализ, каквато липсва в съвременната философска литература, въвеждането въз основа на класически примери на хибридна форма на емпиричен концептуален анализ, или редицата от оригинални аргументи и критики срещу влиятелни автори и теории във втората част – парадоксът на анализа, холизъмът на Куайн, семантичният екстернализъм. Убеден съм, че това прави текста изключително полезен и препоръчвам публикуването му.

Както посочва Вълчев, в историята на аналитичната философия могат да бъдат разграничени две разбираня за анализ – логическият анализ от първите десетилетия на ХХ век, който цели да „разкрие логическата структура, която лежи в основата на естествения език“ и да я изрази посредством един „изкуствено създаден, идеален език“ и концептуалния анализ от втората половина на ХХ век, при който „целта не е естественият език да бъде подобрен, а да бъде описан такъв, какъвто е“ (с. 3). Тъкмо вторият вид анализ, чиито цели според Вълчев за пръв са експлицитно идентифицирани от Грайс, представлява основен интерес за изследването.

В текста се приема, че понятията са значения на езикови изрази, а значенията на езикови изрази се обясняват „по най-пълен и точен начин“ чрез „необходими и достатъчни условия, на които нещо трябва да отговаря, за да попада под понятието, което езиковият израз изразява“ (с. 7). Това заявено пристрастие към аналитичните (описващи или целящи

подобрене) дефиниции до голяма степен е определящо за целия облик на дисертацията.

В тази връзка според мен е важно неизменно да имаме предвид разграничението между „термин“, „понятие“ и „предикат“ (всъщност, странно е, че в текст, който е посветен на концептуалния анализ, не е предложена дори работна дефиниция за това какво е понятие). Така ще стане ясно каква е истинската задача на концептуалния анализ: да определи кое понятие реферира даден термин, какви са белезите на самото понятие или какви са условията за приложимост на предиката, с който се съотнася това понятие. Според мен не винаги в текста е напълно ясно коя от тези различни, но свързани задачи се има предвид.

Ето един пример, който показва какво имам предвид. На с. 116 се казва, че „едно аналитично твърдение може да промени стойността си по истинност при промяна на значението на езиковите изрази“. Да вземем например твърдението „Две плюс две е четири“ и да приемем (противно на Кант), че то е аналитично. Вълчев твърди, че то може да стане неистинно, ако терминът „плюс“ спре да реферира функцията събиране и му бъде присвоена друга интерпретация. От друга страна, ако попитаме кой да е от присъстващите „Възможно ли е две плюс две да престане да бъде четири?“ вероятно бихме получили отрицателен отговор – причината е, че повечето от нас биха приели въпроса като отнасящ се не към термините „две“, „четири“ и „плюс“, а към съответните понятия, отношенията между които изглежда са неизменни, поне докато самите понятия не се променят. Всеки въпрос относно твърдението има корелативен въпрос относно пропозицията, който може да има и друг отговор.

По-сложен за интерпретация е примерът от с. 85, където се казва, че „във възможен свят, в който „баща“ не означава родител от мъжки пол, твърдението, че бащата е родител от мъжки пол, което в действителния свят е аналитично, ще бъде неистинно“. Промяната в традиционните роли на двата пола и съпътстващите ги стереотипи би могла да направи така, че самите ние да се пренесем в този възможен свят. За мен е трудно да кажа със сигурност дали това твърдение (или пропозицията, която то изразява) е аналитично тук и сега.

По-нататък, значението на един термин (езиков израз) е понятието, което този термин указва (в даден език), значението на понятието е съвкупността от нещата, които то указва (в даден възможен свят), а значението на предиката е съвкупността от стойностите на участващите в него променливи, за които той е истинен (в даден модел). Това разграничение придобива особено значение предвид разбирането на Вълчев, че една от целите, с която се дава всяка дефиниция „включва подобрене на понятието“ (с. 10). Можем да подобрим дефиницията на термин – тогава той ще указва ново понятие, което ни върши по-добра работа в разглеждания контекст; от друга страна, изглежда не можем да подобряваме понятия, както твърди Вълчев, защото променяйки дефиницията всъщност *заменяме* едно понятие с друго. В този смисъл, примерът с експликацията на Карнап е тъкмо на място – експликацията не цели да подобри

едно интуитивно понятие, а да го *замени* с друго, което има по-ясна екстензия. Прилагайки този похват, Карнап винаги ни предупреждава да не смесваме едното с другото – първоначалното понятие с неговата експликация, която е идеализиран модел на значението.

При анализа на конкретните употреби на термина „концептуален анализ“ Вълчев се придържа към разбирането, че „значението на един езиков израз зависи само от случаи, в които бива употребен целият този израз, но не и от случаи, в които думите, съставляващи израза, биват употребени извън рамките на израза“ (с. 14). Илюстрация за това е изразът „фасулска работа“ - неговото значение наистина не е свързано по никакъв начин с фасула (както твърди Вълчев), но пък е свързано, при това съвсем тясно, със значението на думата „работа“. Ето защо, не би навредило едно макар и схематично разглеждане на значението на думата „анализ“, доколкото концептуалният анализ все пак е *някакъв* вид анализ.

Анализът е процес, при който разглеждаме съставните части на дадено цяло и начина на тяхното свързване; концептуалният анализ е процес, при който разглеждаме съставните понятия на едно сложно понятие и логическите връзки между тях. Тъй като Вълчев в голяма част от текста (поне според мен) се интересува от термина концептуален анализ, а не от понятието за концептуален анализ, това разбиране за анализ се оказва ирелевантно, тъй като при термините подобна композиционална детерминация на значението наистина липсва.

В текста Вълчев разграничава два вида употреби на даден израз: такива, при които не придаваме на израза никакво значение и такива, при които придаваме на израза такова значение, каквото му придава друг човек или група от хора (с. 15). Пример за първото е „Изразът „концептуален анализ“ се състои от две думи“; това всъщност е пример за популяризираното от Куайн разграничение между употреба (use) и споменаване (mention) и вероятно е по-добре да се запази стандартната за аналитичната философия терминология.

Вълчев споменава също, че е трудно да разграничаваме преките употреби на даден езиков израз (при които ние сами фиксираме значението на израза) от косвените (при които се придържаме към значението, фиксирано от други) (с. 16). Това неизбежно поражда трудности в интерпретацията на използваните произведения. Друга трудност е свързана с това, че източниците, които предоставят материал за анализирането на употребите на израза „концептуален анализ“, не са с една и съща „тежест“ – Люис и Грайс със сигурност са по-„важни“ от Петерсен и Стилга, най-малкото защото са четени и цитирани повече (с. 17). Ето защо според мен е нужно ранжиране на различните извори, колкото и трудно да е това.

Нека се върнем към темата за подобряването на понятията. Според Вълчев то трябва да отговаря на две изисквания – за полезност и за близост. Според първото изискване новото понятие трябва да предоставя „повече или по-добри възможности за решаване на философски проблеми“. В тази връзка можем да се запитаме дали наистина едно ново

понятие за концептуален анализ би било полезно само в този случай? Не е ли по-полезно (в рамките на теорията) едно понятие, което има по-елементарна дефиниция или по-ясни критерии за приложимост? Това е свързано с темата за ролята на идеализацията – често използваме дескриптивно неадекватни модели, защото са по-прости (съответно полезни).

Според второто изискване новото понятие трябва да бъде близко до старото, като понятието за близост между понятия се свежда до понятието за близост между възможни светове (с. 19).

Според мен това решение не е особено удачно, доколкото на подобна дефиниция не кореспондира практически приложим критерий за близост; по-смислено изглежда да се използва някакъв тип „метрика“, свързана с общите за двете понятия белези. Така или иначе, основната интуиция тук е достатъчно ясна: ако сменим дръжката на една брадва, тя ще стане по-добра брадва, ако сменим и режещата част и я заменим с електрически трион, това вече няма да бъде брадва (с. 18-19). Това обуславя една обосновано консервативна нагласа.

Отново според Грайс, концептуалният анализ изхожда от обща дефиниция, която се изпробва спрямо отделни случаи. От друга страна, както отбелязват други автори (например Хендерсън и Хорган, вж. с. 31), редът би могъл да бъде и тъкмо противоположен: от конкретни случаи на уместна употреба към обща дефиниция. Според мен тези две посоки на движение (логическата, т.е. извеждането на частните случаи от общата дефиниция и феноменологическата – търсенето на общата дефиниция въз основа на частните случаи) винаги се редуват, тъй като целта е постигане на рефлексивно уравнивяване между двете. Процесът на взаимно напасване спира, когато съответствието е достатъчно добро.

Търсенето на дефиниция често се свежда до анализ на образцови примери, които несъмнено са част от екстензията на понятието, придружено от опит за локализиране на онези техни белези, които трябва да притежава всяка инстанция. В известен смисъл Вълчев прави точно това – използва дефиницията на Грайс за концептуален анализ като прототип, спрямо който съизмерва формулираните по-късни алтернативни разбирания и съответно преценява тяхната „близост“ (с. 24-25). В случаи като този, прототипната теория за понятията би могла да се окаже по-полезна от дефиниционната, въпреки че според Вълчев тя е по същество несръчно предрешена версия на дефиниционната (с. 150). Тук можем да проведем емпиричен концептуален анализ, с който да определим дали това наистина е така.

Когато правим концептуален анализ на термина „концептуален анализ“, трябва да имаме предвид, че „концептуален анализ“ не е нещо в света като дърветата или камъните, не е дори артефакт като столовете и масите, а е човешка *дейност*, съответно предоставянето на дефиниция винаги има както дескриптивен, така и нормативен аспект. Точно както посочва Джакман в приведен от Вълчев цитат, концептуалният анализ винаги е отчасти конструктивен, отчасти нормативен процес – няма кохерентни понятия, които стоят зад

нашата употреба, а само такива, които могат да бъдат конструирани въз основа на нея (с. 37). Точно в този смисъл концептуалният анализ наистина е форма на експликация – той замества едно интуитивно понятие с негов строг двойник, който е по-добър, доколкото е по-кохерентен (но и по-лош, доколкото не отговаря на всички случаи на правилна употреба на понятието).

Както сам Вълчев твърди, „какво представлява един метод се определя от това какво представлява дейността на неговото прилагане“ (с. 41) и в този смисъл трудно можем да определим какво представлява методът на концептуалния анализ единствено „от креслото“. Наистина би трябвало да ни интересуват самите дейности по групиране, а не само понятията, които обективират резултатите от това групиране (с. 46). Това е разширение на самото понятие за концептуален анализ, което според мен си струва да се разгледа по-подробно, тъй като е пряко свързано с така наречения от Вълчев „емпиричен концептуален анализ“.

Окончателната дефиниция, до която Вълчев достига чрез поредица трансформации гласи: „Концептуалният анализ е метод, състоящ се в прилагане на възможни (и често действителни – добавката моя) случаи на езикова употреба с цел да бъде подкрепено или отхвърлено твърдението, че дадено твърдение от типа (на универсално квантифицирана импликация) е аналитично“ (с. 54). В тази връзка можем да отбележим няколко неща: 1. това представлява отказ от търсене на пълна дефиниция и вместо това свежда концептуалния анализ до търсене на необходими и/или достатъчни условия; 2. би могло да се помисли за отношения от този тип между многоместни предикати – на концептуален анализ бихме могли да подлагаме и релационни понятия; 3. можем да помислим и за възможността да включим сложни предикати, представляващи логически функции на атомарни предикати без логическа структура (разбира се, това би направило дефиницията доста по-сложна).

В заключителните параграфи на първа глава се дават примери за решаване на философски проблеми посредством концептуален анализ. Една от посочените възможности е да се покаже, че определено понятие е неясно (с. 72). Не съм сигурен, че това във всички случаи може да се разглежда като решение: „дебел“ например е неясно понятие, но това не решава проблема да се определи дали някой е с наднормено тегло или не. Аналогично, етиците, които си блъскат главите със сложни морални дилеми, едва ли биха били щастливи, ако им кажем, че трябва да спрат да го правят, защото понятието за етически оправдано действие или морален дълг е неясно. Това не решава проблема, който ги занимава, а го *поставя*.

Вълчев твърди, че втората част от работата му предлага защита на концептуалния анализ от някои влиятелни критики; в случая според мен е по-правилно да се говори не за защита, а за контраатака (при това с наистина деструктивни последици). Критиката от парадокса на анализа (според която концептуалният анализ в най-добрия случай е безполезен) е преодоляна чрез разграничаване на два вида знание за значението, въведено по аналогия с

един известен мисловен ход на Стросън (с. 98-99). Според мен това само по себе си е принос, при това не маловажен. По-нататък, критиките в духа на Куайн, позоваващи се на „неопределеността на превода“ са деконструирани в няколко стъпки, целящи да покажат, че в действителност аргумента му е кръгов (с. 121). Независимо дали приемаме този аргумент или не, не можем да не оценим аналитичните умения, засвидетелствани в хода на неговото построяване. По-нататък, критиките, изхождащи от семантичен екстернализъм (които преди да прочета този текст бих приел за съкрушителни), са обезсилени с помощта на „двуизмерната семантика“ на Чалмърс (с. 128). Това безспорно е интересен ход, дори и да не сме склонни да се съгласим, че „ако обаче при установяването на екстензията на предиката в съответния възможен свят, този възможен свят бива разглеждан като действителен, това какви са свойствата на образа в действителния свят бива предпоставено и следователно не е необходимо да се установява“ (с. 129). Общият извод, който Вълчев прави въз основа на критиката на основните критици, е, че концептуалният анализ не е застрашен, доколкото не може да бъде атакуван без със самото това една или друга негова разновидност да бъде приложена на практика (с. 148-149). Това е познатия ход „tu quoque“ (и ти също).

В заключителната част на дисертацията са изброени пет потенциални сфери на приложение на концептуалния анализ във философията: (1) даване на дефиниции, (2) преход от един речник в друг; (3) решаване на научни проблеми и прекратяване на философски спорове чрез откриване на (4) разлики или (5) неясноти в използваните понятия (с. 158). Според мен това е заявка за това накъде възнамерява да поеме Вълчев от тук насетне. Несъмнено е, че това е посока, в която си струва да се върви; категория (2) ми се струва особено перспективна, тъй като това е територия, която е относително слабо проучена и съответно в нея аналитичните умения на Вълчев биха могли да намерят ползотворно приложение.

Завършвам с изброяването на някои забелязани дребни неточности или спорни (поне според мен) моменти: (1) На с. 67 отрицанието пред първия екзистенциален квантор в третото условие от дефиницията на Люис за Т-термин е излишно; (2) Във втората част на дисертацията понятието „аналитично“ се приравнява на „познаваемо независимо от фактите“ (с. 81), а „априори“ - на „истинно, независимо от фактите“ (вж. напр. с. 84). Според мен стандартното разбиране по въпроса е, че „аналитична истинност“ е семантична категория, а „априорна обоснованост“ е епистемична категория, свързана не с истинността сама по себе си, а с познаваемостта. Откажем ли се от това разбиране, разликата между двете понятия наистина се размива (както справедливо посочва Вълчев, това размиване вече е въпрос на традиция, към която обаче не сме длъжни да се придържаме); (3) На с. 102 е предложена деривация, формализираща аргумента от „Две догми на емпиризма“. Не съм сигурен, че тя е валидна: ред 6 се получава от редове 2 и 5, но в 2 вторият квантор е екзистенциален, а в 5

вторият квантор е универсален, също както и в извода. Би било добре във всички деривации да се привеждат не просто предпоставките, а също използваните правила за извод, както е и прието в логиката; (4) на с. 119 се казва, че ако аналитичните твърдения са „истинни каквото и да става“, те не подлежат на потвърждаване или опровергаване. Признавам, че ми убягва защо според Вълчев това е така. Голяма част от обучението по логика е посветено на това да се научим да разпознаваме (потвърждаваме) логически истини (които са аналитични); (5) на с. 107 като пример за аналитично твърдение се дава „нищо, което е изцяло жълто, не е червено“. Доколкото си спомням, Крипке твърди, че подобни твърдения са необходимо истинни, но не са аналитични. Ето защо е необходим допълнителен аргумент по въпроса. Впрочем, модалната категория необходимост трудно може да се прескочи, когато се говори за априорност и аналитичност, трите често „вървят заедно“; (6) на с. 140 се казва, че „за да бъде нещо добро основание за приемането на дадено твърдение, не е необходимо то да го подкрепя във всички случаи или дори в повечето случаи“. Възможно е това наистина да е така, но около половината от съвременната епистемология е свързана с обсъждането на този въпрос, съответно не можем да го решим така лесно чрез постулиране.

В заключение бих искал отново да посоча, че текстът създава впечатление за едно отлично проведено, добре промислено и самостоятелно осъществено изследване. Дори тогава, когато не бих могъл да приема докрай тезите на автора, не мога да не оценя изключителното качество на аргументите, приведени в тяхна подкрепа. Затова призовавам останалите членове на Научното жури също да подкрепят решението на Христо Вълчев да бъде присъдена научно-образователната степен „доктор“. Уверен съм, че той е един от младите ни колеги с безспорни качества и голям потенциал за научна работа.

25.04.2018,

София

/доц. д-р Росен Люцканов/